

УДК 930.2

DOI [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2023-3\(69\)-1](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2023-3(69)-1)

Михайло ГОРДІЄНКО

кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи Яготинського інституту Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом», вул. Поштова, 61, Яготин, Україна, 07700

ORCID: 0000-0003-2259-6004

Mykhailo HORDIENKO

Ph.D. in Political Science, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Social Work, the Yahotyln Institute of the Private Joint Stock Company «Higher education institution «The Interregional Academy of Personnel Management», 61, Poshtova, str., Yahotyln, Ukraine, 07700

ORCID: 0000-0003-2259-6004

АНТИНОМІЇ КОНСЕРВАТИВНОЇ ДОКТРИНИ П. КУЛІША ЯК ПОШУК ОПТИМАЛЬНОЇ МОДЕЛІ СУСПІЛЬНОГО УСТРОЮ

ANTINOMICS OF THE CONSERVATIVE DOCTRINE OF P. KULISH AS SEARCH THE OPTIMAL MODEL OF A SOCIAL SYSTEM

Досліджуються суспільно-політичні погляди історика, етнографа і публіциста П. Куліша. З'ясовано, що його творчість заснована на зіставленні (антитезах) духовно-культурних феноменів та політичних практик з метою концептуального осмислення соціальних реалій буття українського народу. Креативні візії П. Куліша є актуальними для пострадянської України. Вони дають можливість скорегувати сучасні алгоритми українського державотворення від меркантильно-споживацьких інстинктів корумпованого політичного режиму, який свідомо блокує соціальні ліфти розвитку суспільства з метою особистого збагачення та узурпації влади, до зміцнення демократичних цінностей. Після буремних подій Революції Гідності та повномасштабної війни з московією, сучасне покоління наших громадян переживає катарсис свідомості, у якій витісняються стереотипи рабської покорності та патерналізму, міфологеми слов'янської дружби, пасивності і абсентеїзму.

Щоб не схитнути сьогодні у виборюванні національної держави, треба робити вірні висновки зі свого минулого. На внутрішньому кордоцентризмі можна побудувати ідею України, вважає П. Куліш, а все зовнішнє, вороже їй і шкідливе для неї, треба відкинути. Масштабні соціальні випробування, спричинені віроломним нападом путінської орди, задають новий модус буття української нації, який фіксує дистанціювання від російської автаркії до національної автентичності та європейської інтеграції. Ми переконані, що демократичні трансформації українського соціуму будуть реалізовані тоді, коли вдасться уникнути синдрому «Чорної ради», про яку писав П. Куліш. Виходячи з цієї логіки, на порядку денному нинішнього вітчизняного державотворення стоїть питання про консенсус політичної еліти та солідарність суспільства як альтернативи новітньої Руїни українського етносу.

Автор наголошує, що гібридна експансія кремля – це не стільки боротьба за території, скільки прагнення заповнити вакуум постмайданної ідентичності України неоімперськими смислами. Успішно протистояти путінській деспотії потрібно не тільки мілітарними засобами примусу, а й інтелектуальним потенціалом і креативними потугами вітчизняних мислителів. Творчість П. Куліша – це інтелектуальна зброя великого калібру. Його україноцентрична позиція сьогодні є не просто актуальною, вона задає альтернативну парадигму відцентровим тенденціям і сепаратистським рухам. Концептуальні ідеї П. Куліша, які висвітлюються в нашому дослідженні, спроможні надати нових імпульсів відродженню українського духу і забезпечувати тяглість державотворчого процесу як чинника самоствердження нації.

Ключові слова: національна ідентичність, українська держава, політика, традиції, консерватизм, культура, історія.

The sociopolitical views of the historian, ethnographer and publicist P. Kulish are studied. It was found that his work is based on the juxtaposition (antitheses) of spiritual and cultural phenomena and political practices with the aim of conceptually understanding the social realities of the existence of the Ukrainian people. P. Kulish's creative visions are relevant for post-Soviet Ukraine. They provide an opportunity to adjust the modern algorithms of Ukrainian state-building from the mercantile-consumer instincts of the corrupt political regime, which deliberately blocks the social elevators of the development of society for the purpose of personal enrichment and usurpation of power, to the strengthening of democratic values. After the tumultuous events of the Revolution of Dignity and the full-scale war with Moscow, the modern generation of our citizens is experiencing a catharsis of consciousness, in which stereotypes of slavish obedience and paternalism, mythologemes of Slavic friendship, passivity and absenteeism are displaced.

In order not to make a mistake today in the election of a national state, one must draw correct conclusions from one's past. According to P. Kulish, the idea of Ukraine can be built on internal cordocentrism, and everything

external, hostile to it and harmful to it, must be rejected. The large-scale social trials caused by the treacherous attack of Putin's horde set a new mode of being for the Ukrainian nation, which records the distancing from Russian autarky to national authenticity and European integration. We are convinced that democratic transformations of Ukrainian society will be realized when it is possible to avoid the "Black Council" syndrome, which P. Kulish talked about. Based on this logic, the issue of the consensus of the political elite and the solidarity of society is on the agenda of the current national state-building, as an alternative to the newest Ruin of the Ukrainian ethnos.

The author emphasizes that the Kremlin's hybrid expansion is not so much a struggle for territory as an aspiration to fill the vacuum of Ukraine's post-Maidan identity with neo-imperial concepts. Successfully resisting Putin's despotism requires not only military means of coercion, but also the intellectual potential and creative efforts of domestic thinkers. The creativity of P. Kulish is an intellectual weapon of great caliber. His Ukrainian-centric position is not only relevant today, it sets an alternative paradigm to centrifugal tendencies and separatist movements. The conceptual ideas of P. Kulish, which are highlighted in our research, are able to give new impulses to the revival of the Ukrainian spirit and ensure the durability of the state-building process as a factor of self-affirmation of the nation.

Key words: national identity, Ukrainian state, politics, traditions, conservatism, culture, history.

Постановка проблеми. Так історично склалося, що українцям доводиться утверджувати свою національну ідентичність і виборювати політичну свободу у бездержавному стані. Коли відсутні державні інститути корінного етносу, то збереження його автентичності покладено на такі субстанції як культура, мова, релігія, традиції. А самі надбання культури, мистецтва, поезії є справою інтелекту і творчості конкретних індивідів. Серед когорти видатних постатей, що продукували українську духовність високого гатунку був письменник, історик, фольклорист, етнограф, драматург, перекладач, суспільно-політичний діяч, друг, порадник та опонент Тараса Шевченка, критик і публіцист Пантелеймон Куліш. Його творчість заснована на **зіставленні (антитезах) концептуальних духовно-культурних феноменів та суспільно-політичних практик** з метою вивчення етнічного субстрату української спільноти та утвердження її національної ідентичності. Перед тим як аналізувати контroversійні творчі пошуки й теоретичні рефлексії П. Куліша, необхідно чітко окреслити зазначену проблему і аргументувати актуальність наукового доробку вченого для сучасного українського суспільства та його державотворчих візій.

Живучи на своїй Богом даній землі впродовж багатьох століть, український народ веде жертвну боротьбу за реалізацію засад політичної суб'єктності. Васальна залежність, у якій перманентно перебуває наше суспільство, зводить потуги націтворення на маргінес політичної ієрархії. Репресії тоталітаризму настільки виснажили українську націю, що вона і після розпаду радянської імперії ніяк не може прийти до тями, позбувшись постколоніального синдрому і вийти на орбіту сталого розвитку. У часи незалежності України алгоритми її державотворення визначали не теоретичні концепції С. Оріховського-Роксолана, І. Вишенського, С. Яворського, Ф. Прокоповича, П. Орлика, М. Костомарова,

Т. Шевченка, П. Куліша, М. Драгоманова, М. Грушевського, І. Франка, В. Липинського, М. Міхновського, Д. Донцова, а **меркантильні інстинкти олігархічно-коруптивних угруповань** на чолі з Ахметовим, Коломойським, Фірташем, Пінчуком, які свідомо блокують соціальні ліфти розвитку суспільства, прагнуть до особистого збагачення та зміцнення владної монополії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Попри хронологічну віддаленість глибинні сенси й концептуальні меседжі наукової спадщини П. Куліша не втрачають актуальності й донині. Мислителі такого рівня задають світоглядну парадигму не тільки для своєї епохи, але й спонукають до суспільно-політичних рефлексій не одне покоління свідомих громадян. Теоретичний доробок П. Куліша творчо осмислювали такі постаті, як М. Максимович, Т. Шевченко, І. Пулюй, М. Драгоманов, М. Грушевський, І. Франко, М. Зеров, М. Хвильовий, Д. Чижевський, Ю. Шерех (Шевельов), Є. Маланюк, М. Жулинський, П. Кононенко та інші. Незважаючи на інтенсивну артикуляцію наукового доробку Куліша в широких інтелектуальних колах, консервативна парадигма мислителя потребує нового осмислення. Цим обумовлюється **мета** нашого дослідження – розкрити засадничі пріоритети консервативної доктрини П. Куліша і показати її політичні візії на сучасному етапі українського державотворення.

Виклад основного матеріалу. Після буремних подій Революції Гідності та віроломного нападу путінської орди сучасне покоління наших громадян переживає катарсис свідомості, у якій стереотипи рабської покори та патерналізму, міфологеми слов'янської дружби, пасивності і абсентеїзму витісняється українофільством й плюралізмом. Щоб не схибити сьогодні у виборюванні національної держави, треба робити вірні висновки зі свого минулого. **У творчості Куліша синкретично**

узагальнені концепти руйнівних традиції державотворення й окреслено оптимістичні візії української нації. Пантелеймон Олександрович зазначав: «Не дивуйтеся словам моїм про великі надії на народ український. Погляньте на його історію: чого не перебув він, які недолюдки з його знущались! А в його більше людяності осталося, ніж у москаля і ляха» [1, с. 152]. На внутрішньому кордоцентризмі можна побудувати ідею України, вважає П. Куліш, а все зовнішнє, вороже їй і шкідливе для неї, треба відкинути.

Масштабні соціальні випробування, що випали на долю української нації у постмайданний період задають **новий модус її буття**, який фіксує дистанціювання від російської автаркії до національної автентичності та європейської інтеграції. Крайнощі дикого капіталізму сьогодні притаманні для пострадянських країн. Ми переконані, що **демократичні трансформації українського соціуму будуть реалізовані тоді, коли вдасться уникнути синдрому «Чорної ради»**, про яку пивав П. Куліш. Виходячи з цієї логіки, на порядку денному нинішнього вітчизняного державотворення стоїть питання про консенсус політичної еліти та солідарність суспільства як альтернативи новітньої Руїни українського етносу.

Сучасна Україна переживає вакуум національної ідентичності під тиском шовіністичної пропаганди та політичної нікчемності псевдоеліти. Наша держава перетворилася на арену боротьби двох антагонізмів. З одного боку, зовнішня інвазія кремля прагне асимілювати українську націю. У цьому протистоянні вирішується стратегічна візія національної держави – жити за українськими лекалами чи бути в неоімперській орбіті путінського деспотизму. З іншого боку, пожвавлюються шовіністичні сили, які готові заради егоїстичних преференцій і політичних амбіцій здати москалям не тільки окремі регіони, а й оптом цілу Україну. Ми наголошуємо, що гібридна експансія кремля – це не стільки боротьба за території, скільки прагнення заповнити вакансії постмайданної ідентичності України неоімперськими смислами. Успішно протистояти путінській деспотії потрібно не тільки мілітарними засобами примусу, а й інтелектуальним потенціалом і креативними потугами вітчизняних мислителів. **Творчість П. Куліша – це інтелектуальна зброя великого калібру.** Його україноцентрична позиція сьогодні є не просто актуальною, вона **задає альтернативну парадигму відцентровим тенденціям і сепаратистським рухам.** Концептуальні ідеї П. Куліша, про які мова піде

нижче, спроможні надати нових імпульсів відродженню українського духу і забезпечувати тяглість державотворчого процесу як чинника самоствердження нації.

Прагматизм Куліша полягає у розумінні необхідності розбудови української держави пасіонарною силою «лицарів правди», харизматичних лідерів. Такі лицарі духу, на його думку, були за часів Київської Русі. Вони забезпечили торжество «культури над варварством» [4, с. 216] і розквіт старокіївської держави. Занепад Київської Русі обумовлювався, за Кулішем, насамперед меркантилізмом тодішніх політичних лідерів, які не здатні були служити інтересам нації, а керувалися егоїстичними вигодами. Це спричинило **реванш антидержавних сил, що виявився у перемозі варварства над культурою.** П. Куліш вважає, що вирватися із системної деградації української держави і поневолення нації можна шляхом відродження народного духу. Для цього повинні з'явитися Лицарі духу, тобто харизматичні лідери, які мислять і живуть інтересами нації.

Треба зауважити, що соціальна доктрина П. Куліша не є панацеєю від накопичених проблем поточної політики, проте засвоєння знакових концептів його творчості дає змогу інтелектуально збагатитися, щоб адекватно реагувати на стратегічні виклики сьогодення. Якщо 200 років тому українські землі були поділені між двома імперіями – Австрійською імперією Габсбургів та Російською імперією Романових, то зараз наша територія частково окупована неоімперським режимом путіна і знову балансує на межі асиміляції. Попри хронологічну віддаленість творчість П. Куліша напрочуд адекватна релевантним процесам постколоніальної України. Наразі П. Куліш актуальний своїм об'єктивним аналізом дійсності й влучними застереженнями про амбітність лідерів, зраду шляхти, віроломства імперських сил та чіткими рефлексіями збереження автентичності нації. **Настав час артикулювати креативні тренди П. Куліша не тільки в науковому середовищі, а й у політичній площині.** Це важливо тому, що інтелектуали такого масштабу допоможуть відновити затьмарену політичними міфами пам'ять народу, збагнути свою ідентичність і мотиваційно підживлювати сучасних громадян виборювати територіальну цілісність держави. Пошуки Кулішем провідної лінії розподілу на те, що за Україну і що проти неї, – залишається провідним трендом сучасного державотворення.

Творчість Куліша є типовою для романтика транзитного суспільства. Його креа-

тивна натура виступає у різних іпостасях мислення: від палкого українофіла до симпатика царського самодержавства. Ці сутнісні антагонізми вченого потрібно тлумачити не як творчу зухвалість радикального інтелектуала, а як намагання здійснити всебічний аналіз динамічних трансформацій соціальних реалій з метою удосконалення політичного устрою. За оцінкою Д. Чижевського, світогляд Куліша «від романтизму еволюціонує до позитивізму, від релігійного світогляду – до культу миротворниці-науки..., від козакофільства до козакофобства (яке, мовляв, аж до туркофільства його довело), а інші «хитання» Куліша так, мовляв, навіть не мали певного напрямку – «західництво» та гостра критика західної культури змінювалися ніби в його житті кілька разів, так само змінювалися вибухи «полонофільства», «русофільства», «австрофільства», які ліквідувалися лише обставинами, що змушували Куліша ці пункти погляду лишати... І хіба при тому не було у Куліша внутрішньої єдності, провідної ідеї? Ця ідея, розуміється, ідея України. Все у світі розпадалося для Куліша на дві групи в залежності від свого відношення до України: благо і лихо, вороги і друзі, будівники й руйнівники, своє й чуже, святе і «негідь» – чи так легко знайти лад в хаосі історичного та соціального буття, щоб розташувати його за цими «принципами поділу»? Шукання провідної, основної лінії поділу на те, що за Україну і що проти неї, і було ніби основною темою «хитань» Куліша» [9, с. 322–323]. Фактично все життя письменника протікало у суцільних антиноміях. Куліш намагався чітко розмежувати внутрішнє і зовнішнє в людині, природі, суспільстві, історії. На його переконання саме **внутрішня парадигма кордоцентризму репрезентує Україну і побудову її соціального устрою**. Вчений вважав, що із серця озивається до людей історія. А до зовнішнього, чужого, за логікою Куліша, потрібно ставитися помірковано й критично.

До знакових антиномій Куліша відноситься минуле і сучасність, народна мова і штучна мова, хутір і місто, Україна і Європа. У антитезі минулого і сучасного Куліш віддає перевагу минулому, усталеному, традиційному. Тобто в шкалі ідеологічних цінностей мислителя домінуючою є **парадигма консервативної традиції**. У ній обґрунтовуються слухні концепти подолання соціального хаосу шляхом встановлення чіткої і легітимної вертикалі влади, що базується на авторитеті й харизмі правителя. Культурні ідеали й політичні традиції, за Кулішем, знаходяться в минулому. У ньому нація мусить черпати натхнення й

енергію для консолідації і розвитку. Таким чином, можна стверджувати, що **творчістю П. Куліша започатковується формування теоретичних основ українського консерватизму**. Апогеєм його розвитку стала політична доктрина В. Липинського, в якій обґрунтовується концепт того, що «сильний, єдиний і добре зорганізований поступ може існувати тільки при сильнім, єдинім і добре зорганізованим консерватизмі... Бо коли нема сили, єдності і організації в обороні існуючого, то не може бути сили, єдності та організації в змаганнях до зреформованя цього існуючого» [5, с. 397]. У консервативних поглядах П. Куліша, як і політичній доктрині В. Липинського, висловлюється опозиційність щодо міської, гендлярської традиції і здійснюється пошук соціальної опори українській державності у хліборобському класі.

Принципова антиномія в консервативних постулатах Куліша рефлектується по лінії народної і штучної мови. Основою творчих пошуків Куліша є глибинне пізнання свого народу за допомогою національної мови. Ідеальним речником народної мови, за П. Кулішем, був Тарас Шевченко. «Немає з нас ні одного достойного – говорить Куліш – прорекати рідне українське слово над домовиною Шевченка: уся сила і вся краса нашої мови тільки йому одному відкрилася. А все ж таки ми через нього маємо велике і дороге нам право – оглашати рідним українським словом сю далеку землю. Такий поет, як Шевченко, не одним українцям рідний. Де б він не вмер на великому слов'янському мирові..., всюди він був би між своїми» [8, с. 134]. Утиски української мови, як за царату, так і нині є універсальним засобом поневолення суверенного народу.

Доводиться констатувати, що й сьогодні українська мова як державна не стала об'єднавчим чинником нації. Концептуальна причина цього полягає в тому, що для більшості громадян нашої держави українська мова є маргінальною, або, за Кулішем, продовжує бути штучною. **Апріорна засада відродження постколоніальної нації – рідна мова, якою мав наповнюватися соціальний простір суверенної держави**. Ключова місія політичної влади – залучити всі інституції для того, щоб донести до свідомості людей просту істину: у рідній мові акумульовано невичерпні скарби культури, ментальність, життєвий досвід наших предків, національні і загальнолюдські ідеали її буття.

Як і за часів П. Куліша, так і сьогодні джерелом ерозії української ідентичності є експансіоністські потуги московії. Куліш був

свідком того, як російська імперія, здійснюючи лінгвоцид української мови, знищувала генетичний код нашого етносу. У постіндустріальну добу ми спостерігаємо ще брутальніші способи асиміляції української нації, що реалізується імперською політикою кремля не лише захопленням територій, а й відвертим геноцидом українців. **Феномен імперіалізму не лікується часом. Політична експансія і сьогодні є способом існування росії.** Кремлівський експансіонізм йде в розріз з україноцентричним світоглядом Куліша, який носієм мудрості вважав не тільки Вічну книгу та поетичне слово, а взагалі живу мову: народні думи, пісні, легенди, перекази, вірування, звичаї.

Кулішевого патріотизму дуже бракує пострадянській Україні, яка жертвовно виборює свою свободу від імперського ярма. Спочатку агресор за допомогою фальшивої пропаганди завойовує свідомість людей, а потім розпочинається гаряча фаза окупації територій та знищення українців. **У гібридному протистоянні важливо утримати плацдарм свідомості, архетипи культури та рідної мови.** У цьому контексті має рацію І. Лосєв, коли стверджує, що «сьогодні боротьба за українську мову як єдину державну насправді є боротьбою за єдину соборну Українську державу, за єдину українську націю. А існування нації, мови й держави українців є неможливим за умови подальшого панування в Україні політичного Дикого поля, наддеструктивної сили, що руйнує нашу країну соціально, духовно, економічно й геополітично. Сьогодні бути за нашу державу, націю і мову – означає бути проти кримінальних узурпаторів влади в Україні, проти тих, хто дедалі відвертіше демонструє своє справжнє обличчя колоніальної адміністрації Кремля на українській землі» [6, с. 120]. Для збереження автентичних цінностей народу від поглинання іншим войовничим етносом, необхідно здійснювати цілеспрямовану політику розширеного відтворення українського простору, що включає захист і підтримку державної мови, культури, віри, духовних надбань народу.

Державотворчий етос П. Куліша артикулюється поняттям «хутір», що постає як конгломерат національної свідомості, історичних традицій і духовних цінностей народу. Протиставляючи хутір – місту П. Куліш хоче показати, що із урбанізованого середовища міста потрібно «вткати» до первобутньої дикості – органічної природи села. **Інфраструктура міста, вважає історик, наповнена егоїзмом і штучним способом життя.** Щоб змінити ситуацію Куліш пропонує міс-

там розсіпатися на села, на хутори і збиратися лише до контор на короткі засідання. У такий спосіб можна якось урівняти бідність з багатством. Ці рефлексії Куліша часто розуміють у надто спрощеному тлумаченні. Звернемо увагу на думку О. Шморгуна, який вважає, що «більшість фахівців не зрозуміла справжнього сенсу так званого «хуторянства» Пантелеймона Куліша, списуючи ці ідеї на провінціалізм і примітивізм українського мислення. Тому знову підкреслюю, що коли він говорить про необхідність повернутися до сталих хуторянських цінностей, які виникли за тисячу років, стверджує, що «треба містам розсіпатися на села, на хутори... не наживаючи рівнодушності до неможливих, не розриваючи сусідських зв'язків із селянами – лише тоді бідність як-небудь урівнялася б з багатством», то мова повинна йти зовсім не про примітивізм та архаїку. Пантелеймон Куліш звертається до ренесансного принципу формування якісно нових соціальних і духовних цінностей. Суть його полягає в тому, щоб спертися на механізм культурного традиціоналізму з метою зробити ці якісно нові цінності близькими й зрозумілими у масовій буденній свідомості, яка завжди зорієнтована на установленість, на традицію» [11, с. 181]. Цю думку можна розширити тезою про те, що **ідея хуторянства – це провідний сегмент консервативної доктрини Куліша**, що уособлює внутрішню кордоцентричність утвердження української ідеї на протигагу формально-раціональним зв'язкам урбанізованого міста. Хутірське життя, за логікою Куліша, наближає нас до природного стану, де відкидається все зайве і непотрібне, а залишається вічне.

Широкий спектр інтерпретацій існує стосовно антиномічних суджень Куліша щодо позиціонування України і Європи. На його думку в Європі людина – це міщанин. Історія європейського життя минулого дуже цікава, а сучасність – нікчемна. Міста просякнуті егоїзмом – це «лігво, в якому багатий безпечний від братських претензій бідних на його маєток». Куліш стверджує, що мало ладу в європейській цивілізації, однак це не означає заперечення ним європейських цінностей. Консервативна доктрина Куліша прагне показати вади раннього капіталізму на європейському континенті: первісне накопичення капіталу, проголошення максимальної свободи, невтручання держави в економічні відносини, утвердження вільного ринку часто супроводжувалося різким розшаруванням соціуму на багатих і бідних та посиленням злиденності широких верств суспільства. Справді болючим для європейської цивіліза-

ції був перехід від мануфактурного виробництва до машинного, коли **джерелом добробуту стає не захоплення чужого, а власна праця, виробництво ресурсів на свою користь, а не приватизація праці інших**, соціальна комунікація на основі легітимного консенсусу, а не брутальної сили. Саме такі колізії становлення західного капіталізму з його дегуманізованими цінностями П. Куліш піддає критиці.

Капіталістичні відносини системно еволюціонують і вдосконалюються. На зміну хижацькому накопиченню капіталу прийшла система цінностей, у центрі якої постає людина як джерело добробуту суспільства. Замість накопичення капіталу за допомогою сили і грабунку, приходять «етика капіталізму», теоретичне обґрунтування якої здійснює М. Вебер. Згідно з його вченням у західній цивілізації формується нові чинники мотивації до праці, за яким нагромадження багатства не самоціль, а виробнича діяльність як «богоугодна справа». **Хижацьке споживачтво постіндустріальної Європи жорстко обмежене пуританською мораллю і протестантською християнською етикою.** Це не означає, що утилітарний дух капіталізму, опонентом якого був Куліш, знято з порядку денного. Загалом капіталізм активізує промисловість і стимулює зростання міст. Ця тенденція непокоїла Куліша. Він вважав, що урбанізація веде до розбещеності народу, навіть антирелігійні настрої, забуття віри й віковичних звичаїв батьків.

Різнобічні творчі таланти, високий інтелектуальний потенціал робили Куліша лідером українського суспільно-культурного руху середини ХІХ ст., що обстоював ідеї утвердження національної державності. У цей час виникає таємна політична організація – Кирило-Мефодіївське товариство, активним учасником якого був Куліш. В програмних засадах Товариства засуджувалися всі форми гноблення, царі й пани, поділ суспільства на стани, насильство і колоніальний гніт. «Головною метою своєї діяльності Кирило-Мефодіївське братство вважало утвердження на засадах християнства національно-державної незалежності України з демократичним ладом за зразком Сполучених Штатів Америки або Французької Республіки в конфедеративному союзі таких же незалежних держав» [10, с. 156]. Козацтво мало стати рушійною суспільною силою у боротьбі українського народу за свободу і незалежність власної державності. Кирило-мефодіївці вважали, що Україна відродиться у формі республіки, стане лідером слов'янської федерації. Ключо-

вими пріоритетами Товариства були романтизм, християнство, соціальна і національна рівність та слов'янофільство. Нація – це духовна єдність, а не царі чи монархи, вона становить рушійну силу історії. **Основою українського духу є серце, почуття, що яскраво демонструється у творчості Куліша.** Створення братства було першою, хоча і невдалою, спробою інтелігенції заснувати континуум слов'янських народів у боротьбі з імперським гнітом. Політична діяльність Куліша та його соратників у структурі Кирило-Мефодіївського товариства **започатковує новий етап переходу від культурно-романтичного спротиву російському царату до політичної фази національно-визвольної боротьби.**

Важкою світоглядною патологією української інтелігенції було сподівання на те, що після ліквідації царизму і кріпацтва буде встановлена демократична республіка на основі добровільного співжиття росіян, українців, білорусів та інших слов'янських народів. Політичні реалії засвідчують, що **в одному союзі з росіянами можна існувати лише в статусі меншого брата.** «Якщо повернутися до проросійських ілюзій П. Куліша, то й нині ми бачимо, що їх поділяє значний прошарок українських інтелігентів, і не тільки їх. Парадокс у тому, що ці ілюзії не завадили оголосити П. Куліша за радянської доби «українським буржуазним націоналістом», бо сталінський уряд не міг пробачити щирої, гарячої любові до України» [7, с. 193]. Відзначаючи важливу роль українського козацтва у виборюванні національної держави, Куліш критично оцінює діяльність його провідників. Це демонструє його антагоністичне розуміння історичних процесів виборювання української державності.

З метою пробудження патріотичної свідомості українців, Куліш розробляє історичну тематику в літературі. Він пише перший українською мовою історичний роман «Чорна рада» та історичні оповідання «Січові гості», «Мартин Гак». П. Куліш чітко усвідомлює і вдало літературно відтворює трагічний контент української історії – **зраду політичної еліти на вирішальних етапах державотворення.** У романі «Чорна рада» зображено реальні історичні події Ніжинської чорної ради 1663 р., на якій претендент на гетьманську булаву мстивий і підступний політик Іван Брюховецький, спираючись на брехливу риторику та соціальний популізм, усуває свого опонента – обраного старшиною наказного гетьмана Лівобережної України Якимом Сомком. Це усунення, окрім обману і популізму, відбулося за допомогою російської

підтримки. Після нелегітимного захоплення гетьманської булави Брюховецьким розпочалася інтенсивна фаза окупації і привласнення українських територій Московією і руйнування Гетьманщини. Описані Кулішем події XVII ст. постають й у політичному просторі України XXI ст. **Як козацька старшина в історичному минулому, так і нинішня українська псевдоеліта у боротьбі за владу активно використовують брудні технології, підкуп і зраду.** Штучно створена ворожнеча всередині України, перетворює нашу державу на легку здобич неоімперських амбіцій кремля.

На жаль, синдром «Чорної ради» став перманентним явищем української історії. Існує думка, що «чорних рад в історії України було принаймні десять, якщо починати відлік від повстань незаможних киян 1068 та 1113 років, які, між іншим, супроводжувались не лише погромами, а й масштабним перерозподілом власності – друге з цих повстань зумів мирно «погасити» Мономах; далі – чотири найбільших селянських та козацьких повстання XVI–XVII століття проти Польщі під проводом Косинського, Наливайка, Бута й Остриниці, які химерно поєднували в собі елементи національно-визвольної боротьби та тієї ж таки чорної ради. Далі – звісно, найбільш знаменита Ніжинська чорна рада 16–18 червня 1663 року, коли радикалізована козацько-селянська «голота», підбурювана блискучим демагогом Іваном Брюховецьким та за підтримки Москви, розправилася з владною, звичною й «солідною» козацькою елітою в особі Якима Сомка і Василя Золотаренка. Це – класичний сюжет, який демонструє, до чого може призвести, з одного боку, люмпенська психологія «усе взяти й поділити», а з іншого – зарозумілість й пихатість влади. І, звичайно, не можна не згадати криваву Коліївщину 1768 року і грандіозну Махновщину 1918–1920 років. Закономірним наслідком цих «блискавок народовладдя» завжди була Руїна... «Чорна рада» – це помста. В уявленні «голоти» – свята, справедлива й праведна. Помста за приниження, злидні, зневагу нововладців до людей. Ці дії руйнують не лише державу як таку, а й бодай мінімальний суспільний порядок, економіку, культуру й закон (бо натомість пануватиме оцей «закон чорної ради»). Вони, безумовно, є згубними – і в XII столітті, і в XVII-му, і зараз). Виправдати їх неможливо, але зрозуміти можна: коли значна частина суспільства відчуває, що «верхівка» тривалий час ставиться до людей як до бидла, то бажання помсти є природним. Звідси висновок для «верхів» – не доводьте

ситуацію до вибуху, вам же гірше буде!» [2, с. 14]. До цього можна додати лише одне – наступна «чорна рада» може бути останньою в існуванні суверенної України.

Спостерігаючи за перипетіями вітчизняної політики зайвий раз переконалися, що, мабуть, **на генетичному рівні нашого народу закладений амбітний інстинкт до владарювання будь-якою ціною.** Влада не просто розбещує наших політиків, вона вихолощує в них людську гідність, морально-етичні якості, почуття відповідальності. **Спадковою традицією нашого істеблішменту є політичні амбіції, егоїзм і зрада.** Не випадково кажуть, що «там, де два українці, там три гетьмани». Понад 200-ті роки тому цю проблему ставить на порядок денний П. Куліш у своїх історичних творах. На думку П. Кралюка «Куліш, осмислюючи події української історії в «Чорній раді», ніби зумів «заглянути в майбутнє». Навіть можна твердити, що він передбачив перемогу більшовизму на українських землях... Куліш у «Чорній раді» фактично показував, до чого може призвести перемога популістських ідей українського комунізму. Брюховецький, який, використовуючи їх, прийшов до влади, почав руйнувати Гетьманську державу. Роман «Чорна рада» став своєрідним попередженням. Під час «визвольних змагань» 1918–1920 рр. популістські ідеї українського комунізму дали про себе знати на повну силу. Їх так чи інакше використовували лідери Центральної Ради, які, врешті-решт, стали політичними банкрутами. Під їхнім впливом перебували лідери Директорії, які зруйнували Гетьманат Павла Скоропадського, а свою повноцінну державу так і не змогли створити. Дезорганізацією українських державних інститутів найкраще скористалися російські більшовики. Використовуючи популістські комуністичні гасла, обіцяючи віддати землю селянам, фабрики – робітникам, вони зуміли прихилити на свій бік немало частину українців... Без цього російські більшовики не змогли б утвердитися в Україні» [3, с. 21]. П. Кралюк вважає, що подія «Чорної ради» стала «архетипом» в українській історії, який «повторюється». З цього робимо узагальнення: **не засвоївши урок «Чорної ради» зараз, українці будуть приречені на колоніальний статус у перспективі.** Виробити імунітет проти популізму й навчитися ставити інтереси держави вище своїх політичних амбіцій є соціальним трендом успішної політики.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Завершуючи наше дослідження відзначимо, що суспільно-політичні месе-

джі П. Куліша, безумовно, є корисними у середовищі турбулентного соціуму. Автор «Чорної ради» пропонує на засадах національної культури наводити лад в своїй українській хаті. Носієм українського духу й ментальності народу в системі його консервативних поглядів був хутір як уособлення сталого способу життя українців, їх моральних чеснот, духовної величі та свободи. Консервативна ідеологія П. Куліша не тільки зміцнює нашу розхитану ідентичність, а й мотивує бути непохитними у протидії гібридній агресії Кремля. Для подолання соціального хаосу та олігархічного свавілля пострадянської України, з позицій консерватизму, соціальне буття і державна політика мусять базуватися на харизматичних якостях правителя, легітимній структурі влади, чіткій

виконавчій дисципліні, повазі до національних традицій і культури автохтонного народу, авторитеті церкви, компетентності політичної еліти. **У соціальній реальності постправди, де комунікація будується на засиллі попультизму, технологій і транслюється у віртуальному просторі соцмереж, політична доктрина Куліша – це об'єднавчий чинник для українців.** П. Куліш один із перших формулює синкретичне поняття «національна ідея», інтегруюча місія якої є актуальною й сьогодні. Лише згуртована навколо духовно-культурних та історичних цінностей нація і цілісна українська держава, що наразі героїчними зусиллями наших воїнів звільняється від москалів, зможе зайняти гідне місце у середовищі європейської спільноти.

Література:

1. Вибрані листи Пантелеймона Куліша українською мовою писані. Нью-Йорк, Торонто, 1984. С. 152.
2. Івшина Л., Сюдюков І. Спокуси «Чорної ради» – шлях до Руїни. Як протоеліті й народу подолати спадок «бездержавних» часів // *День*. 2019. 15–16 березня. № 47–48. С. 14.
3. Кралюк П. «Усі будемо рівні». «Чорна рада» Пантелеймона Куліша як твір-попередження // *День*. 2018. 7–8 вересня. № 160–161. С. 21.
4. Куліш П. Хутірська філософія і віддалена од світу поезія / Упоряд., передм., прим. О. Шокало. К., 2005. С. 139–181.
5. Липинський В. Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського монархізму. Київ; Філадельфія, 1995. 470 с.
6. Лосєв І. Коли мова, держава і нація стають синонімами / Мова – наш останній рубіж: публіцистика. К.: Укр. Письменник, 2012. 336 с.
7. Махун С., Сюдюков І. «Гарячий Куліш». Історіософські пошуки славетного українського класика. / Україна Incognita / За загальною ред. Л. Івшиної. К.: Факт, 2002. С. 191–194.
8. Мова – народ. Висловлювання про мову та її значення в житті народу / Упоряд. Олекса Тихий; післяслово О. Зінкевича. К.: Смолоскип, 2007. 416 с.
9. Чижевський Д. Пантелеймон Куліш. / Історія Філософії України. Хрестоматія: Навч. посібник / Упорядники М. Ф. Тарасенко, М. Ю. Русин, А. К. Бичко та ін. К.: Либідь, 1993. С. 322–327.
10. Шевчук В., Тараненко М. Історія української державності: Курс лекцій: Навчальний посібник. К.: Либідь, 1999. 480 с.
11. Шморгун О. Україна: шлях відродження (економіка, політика, культура). Київ, 1994. – 208 с.

References:

1. Vybrani lysty Panteleimona Kulisha ukraïnskoïu movoiu pysani [Selected letters of Panteleimon Kulish written in Ukrainian] (1984). New York–Toronto.
2. Ivshyna L., Siundiukov I. (2019). Spokusy «Chornoï rady» – shlah do Ruiny. Yak protoeliti i narodu podolaty spadok «besderzhavnyh» chasiv [Temptations of the «Black Council» – the way to Ruin. How the protoelite and the people overcome the legacy of «stateless» times]. *Den – Day*, 47–48, 14. [in Ukrainian].
3. Kraliuk P. (2018). «Usi budemo rivni». «Chorna rada» Panteleimona Kulisha iak tvir poperedzhennia [«We will all be equal» Panteleimon Kulish's «Black Council» as a warning work]. *Den – Day*, 160–161, 21. [in Ukrainian].
4. Kulish P. (2005). *Hutirska filozofii i viddalena od svitu poesiia* [Rural philosophy and poetry remote from the world]. Kyiv. [in Ukrainian].
5. Lypynskyi V. (1995). *Lystu do brativ-hliborobiv pro ideiu i organisaziiu ukraïnskogo monarkhizmu* [Letters to bread-making brothers about the idea and organization of Ukrainian monarchism]. Kyiv; Philadelphia. [in Ukrainian].
6. Losev I. (2012). *Koly mova, derzhava i naziia staiut sinonimamy* [When language, state and nation become synonymous]. Kyiv: Ukr. Pismennyk. [in Ukrainian].
7. Makhun S., Siundiukov I. (2002). «Gariachyi Kulich». *Istoriosofski poshuky slavetnogo ukraïnskogo klasyka* [«Hot Kulish». Historical search for a famous Ukrainian classic]. Kyiv: Fakt. [in Ukrainian].

8. Tyckhyi O. (2007). *Mova–narod. Vyslovliuvannia pro movu ta ii snachennia v zhytti narody [The language is the people. Statements about language and its importance in the life of the people]*. Kyiv: Smoloskip. [in Ukrainian].
9. Chyzhevskiy D. (1993). *Panteleimon Kulish [Panteleimon Kulish]*. Kyiv: Lybid. [in Ukrainian].
10. Shevchuk V., Taranenko M. (1999). *Istoriia ukrainskoi derzhavnosti: Kurs lekhii [History of Ukrainian statehood: Course of lectures: Study guide]*. Kyiv: Lybid. [in Ukrainian].
11. Shmorgun O. (1994). *Ukraina: shliakh vidrozhennia (ekonomika, polityka, kultura) [Ukraine: the path to revival (economy, politics, culture)]*. Kyiv. [in Ukrainian].